

Еволюція жіночих персонажів в історичній прозі А. Кащенка

Ганна Плетньова

*аспірантка кафедри історії української літератури,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна;
(майдан Свободи, 4, Харків, 61022, Україна);
e-mail: ganna.pletnyova@student.karazin.ua; <https://orcid.org/0009-0003-5790-3227>*

Стаття пропонує простежити розвиток жіночих персонажів в історичній прозі українського письменника А. Кащенка (1858-1921 рр.). Досліджені твори — історичні оповідання «Запорозька слава» (1906), «Славні побратими» (1913), історичні повісті «Під Корсунем» (1913), «Борці за правду» (1913), «У запалі боротьби» (1914), «З Дніпра на Дунай» (1914), «Зруйноване гніздо» (1914) — відображують стан українського жіноцтва під час військових агресій із боку Османської імперії, Речі Посполитої та Російської імперії.

Проаналізовано історію написання, жанрові особливості досліджуваних історичних оповідань і повістей, їх сюжетно-композиційні елементи, з метою визначення місця жіночих персонажів у конкретних історичних обставинах і їх ролі в розвитку подій. Зафіксовано принципові стилістичні засоби, до яких звернувся А. Кащенко для створення цих персонажів (портрети, діалоги, монологи тощо).

Запропоновано порівняльний аналіз центральних жіночих персонажів досліджуваних творів, який надає можливість зробити висновки про застосування єдиної моделі для їх створення, натхненної романтичною прозою другої половини XIX століття, а також впливу традиційних конструкцій жіночих образів у колективній пам'яті українського народу — матері-берегині, дівчини-бранки, жінки-борчині тощо. Наголошено й на ідеологічному навантаженні деяких жіночих образів, які стали носіями не лише авторської історіософської позиції, а й утіленням сподівань українського суспільства 1910–1920 років.

Зроблено спробу розглянути особливості зародження й розвитку чоловічого простору, який ототожнюється в історичній прозі А. Кащенка з українським козацтвом, і взаємоіснування цього простору із жіночим, що є актуальною темою сучасних літературознавчих досліджень.

Ключові слова: історична проза, жіночі персонажі, українське козацтво, чоловічий і жіночий простори.

Здобуток А. Кащенка, визнаного автора белетризованих творів про історію козаччини, був стертий зі сторінок української літератури після встановлення більшовицької диктатури. Прізвище письменника або не згадувалося за радянських часів, або використовувалося в словосполученні «контрреволюційна кашченківна» [13, с. 07]. Але А. Кащенко читали, читали й зберігали книги в Україні, навіть якщо це було небезпечно. А. Кащенко читали та видавали в українській діаспорі, адже його твори надихали борців за українську незалежність. Літературознавці почали звертатися до спадщини письменника лише на початку 1990-х років. 1991 року з'являються дві збірки: «Оповідання про славне військо запорозьке низове» — у дніпропетровському видавництві «Січ» і «Зруйноване гніздо. Історичні повісті і оповідання» — у київському видавництві «Дніпро» в серії «Бібліотека історичної прози», заснованій 1988 року.

Постановка проблеми. Тематичний простір історичної прози А. Кащенка майже повністю чоловічий, адже всі його оповідання і повісті присвячені українському козацтву — озброєній

боротьбі, звичаям і діяльності в мирні часи, яких було не так багато. Жіночі персонажі в досліджених нами художніх текстах є центральними сюжетно-композиційними елементами в розвитку дії та створюють жіночий простір. Ми простежимо еволюцію жіночих персонажів від перших історичних творів прозаїка, написаних 1906 року, до останніх, опублікованих 1914 року.

Огляд праць із досліджуваної проблематики. Талант і вагомий внесок у розвиток української літератури А. Кащенко зазначали вже його сучасники (П. Єфремов [14]). Одним із перших, хто ознайомив читачів із життєвим і творчим шляхом митця був брат письменника М. Кащенко [8]. Дослідники 1990-х років В. Беляєв [2], М. Шудря [15] запропонували системний аналіз його художніх здобутків прозаїка. Сучасні науковці звертаються до окремих аспектів творчості письменника, як-от: жанрові особливості (Є. Іванчукова [3]), проблематика й поетика (Г. Корницька [10], Л. Кулакевич [11]).

Специфіку жіночих образів в українській літературі досліджують О. Башкирова [1], О. Кирильчук [9], О. Шульга [16] та інші науковці.

Завданням статті є аналіз еволюції жіночих персонажів письменника з метою простежити особливості у їх створенні, використанні тощо.

Виклад основного матеріалу. Після першої прозової спроби (неопубліковане оповідання «Сіркова слава», 1903) А. Кашенко друкує у віці 46 років перше історичне оповідання «Запорозька слава» (1906). Лірико-містичне оповідання («ліричне есе», за визначенням В. Беляєва [2, с.°603]) «На руїнах Січі» (1907) створює разом із попереднім перший цикл історичної прози, присвячений періоду спротиву Османській імперії на початку XVI століття.

В оповіданні «Запорозька слава¹» любовна інтрига є однією з принципових сюжетно-композиційних ліній. Попри це, зустріч між чоловічим і жіночим персонажами – початок інтриги. У композиційній структурі оповідання автор створює дві паралельні сюжетно-композиційні лінії: кохання козачки Сані Чміль і селянина Гриця Зачепа та козачки Марійки Шкандиби й сина козака Івана Шевчика.

А. Кашенко створює традиційні портрети українських жінок. Саня «моторно працює [...] весь день, допомагаючи матері, а увечері весело співає з подругами на вулиці пісень, грає у гуси, у горидуба і, мов метелик, крутиться поміж молоддю...» [4, с.°7]. Марійка «розквітчалася дівочою красою, мов квітка степова під теплим промінням весняного сонця. Гнучка, кароока, з рожевими губоньками і веселим поглядом, вона скрашала батькову хату, як промінь сонця скрашає блакитне небо» [4, с.°21]. Мати Сані «господарювала сама біля свого хазяйства та росила, як квіточку, дочку Саню, яка зосталася після батька на десятому році» [4, с.°7].

Попри те, що жіночі персонажі створені за традиційною романтичною схемою, письменник не ідеалізує їх. Так, Сані не вдається протистояти залицянню свого викрадача Джумалі Аги, адже «молоде дівоче серце жадало милування і життя» [4, с.°33]. Саня настільки пристосовується до нового життя, що навіть не воліє повертатися до України, коли козаки заходять до Ахмечеті дорогою до Бахчисараю. Вона навіть закликає чоловіка «збирати швидше орду і вертатися відібрати» [4, с.°61] її з сином від козаків.

Від наруги над власним тілом Марійку рятує романтичний мотив спротиву. Коли старий хан Мурат-Гирей наближався до неї із сексуальними домаганнями, «мов кішка вкусила Марійка хана за руку і знову, випручавшись, відбігла до другого кутка» [4, с.°57]. За відмову хану на дівчину чекають льох і батоги. За кілька годин до власного звільнення розмірковує вона про «те, яку б собі смерть заподіяти, щоб врятуватися і від лютого катування, і

від знуцання над своєю душею і дівочим тілом» [4, с.°70].

Через зраду коханому, країні, християнській вірі сюжетно-композиційна лінія Саня – Грицько завершується трагічно-романтичною кульмінацією: Грицько вбиває себе, коли усвідомлює зраду коханої. Саню вбивають козаки в сцені знищення потурнаків. Паралельна сюжетно-композиційна лінія Марійка – Іван завершується оптимістично. Зазначимо, що в перших творах А. Кашенко намагається емансипувати жіночі персонажі, надати їм право самим вирішувати власну долю, але не оминає й соціального контексту, через який можливості вільного вибору в жінок практично немає.

В оповіданні «На руїнах Січі» (1907) письменник створює майже виключно чоловічий простір – спільноту козаків, яка видається ліричному герою ідеальним суспільством, у якому «не було ні панів, ні мужиків, ні старців, ні дуків» [6, с.°3]. Як відомо, жінки не мали права перебувати на Січі. Жіноча присутність у творі втілена в традиційних образах «знівченої необороненої» [6, с.°3] України та бранок: «дівчат, краси України, найкращих з дівчат усього світу» [6, с.°4]. Нагадаємо, що 1916 року А. Кашенко присвятив літературознавче дослідження «Неволя басурманська в українській народній поезії» відбитку татаро-турецьких нападів другої половини XVII століття в народній творчості» [7].

У 1913–1914 роках письменник опублікував оповідання «Славні побратими» (1913) і повісті «Під Корсунем» (1913) та «У запалі боротьби» (1914), які створюють другий цикл його історичної прози, присвячений Національно-визвольній війні під проводом Богдана Хмельницького. Попри єдину часову площину, прозаїк моделює різні за тональністю твори. Можливо, тому, що оповідання «Славні побратими» було розпочате раніше й авторське світоуявлення змінилося, функції жіночих персонажів у цих текстах також різні. Зазначимо, що перші твори історичної прози А. Кашенка продовжують романтичну традицію української літератури другої половини XIX століття, у якій, як зазначав О. Кирильчук, «орієнтація на постать козака як виразника мілітарної могутності українства привносить в українську історичну прозу патріархальну систему цінностей, у якій жінка набуває маргінальних означень» [9, с. 196].

В оповіданні «Славні побратими» кохана сотника Данила Нечая залишається скутим у певній романтичній схемі й позбавленим ґрунтовної психологічної характеристики. Прися Мельничиха, молода вдова, була викрадена поляками та утримувалася в замку в місті Красне, як й інші українські селянки. «Живим скарбом» стали «дівчата і молодіці, що на своє лихо породилися на світ вродливими» [5, с.°108]. З ролі бранки, жертви вона стає легковажною спокусницею, яка спричиняє загибель героя. Визволена Данилом Нечаєм, Прися

¹ «Запорозька слава» у перших діаспорних виданнях.

намагається втримати козака поруч себе під час їхньої нової зустрічі, він втрачає пильність й опиняється в польському оточенні. Після його смерті Прися потрапила до польського пана Калиновського, який передав жінку в дарунок Іванові Богу. Здається, автор використовує цей жіночий персонаж для того, щоб наголосити на важливості побратимства серед козаків і негативній ролі жіноцтва в цьому закритому чоловічому просторі. Персонаж Прісі допомагає створити інтригу, але автор не знає, що з ним робити після смерті одного з двох головних героїв (побратимів Нечая і Богу). Він «відпускає» Прісі доглядати стару Нечаїху. Жіноцтво, отже, не має жодної можливості висловити власні бажання та уявлення про омріяне життя.

У повісті «Під Корсунем» жіночий персонаж Прісі Галаган є одним із центральних і формується разом із розгортанням подій. На початку і мати Прісі, і сама дівчина стурбовані козацьким повстанням Богдана Хмельницького, адже син Данила та Ганни Цимбалюків служить у польському війську. Прися вмовляє чоловіка, Микиту Галагана, не приєднуватися до козаків. Вона погоджується й на те, щоби польські війська зайняли її хату. Навіть коли польський офіцер намагається її згвалтувати, вона вагається, чи розповісти все чоловікові, через страх більшого горя: «Сказати страшно: Микита такий запальний, – він уб'є пана і тоді загине сам на шибениці...» [5, с.°28]. Знавець і дослідник української історії та народної творчості, А. Кашенко переказує, як народний співець, усі особливості стану українських жінок XVII століття: ранні одруження і вдовування, економічна залежність від батьків чи чоловіків, фізична незахищеність проти чоловічої, фізіологічно сильнішої частини населення, низький соціальний статус тощо. Жіноче існування самі жінки вважають за прокляття: і собі горе, і близьким. Тому, коли Микита вбиває польського хорунжого, що домагався Прісі, вона розуміє, що їхньому спокійному життю настав кінець.

Письменник не використовував евфемізмів, коли змальовував домагання поляків до Прісі. Хорунжий Квіцинський мріє оволодіти тілом Прісі: «Обурений, мов звір, що стеряв здобич, шляхтич пішов вулицею. По жилах його напружено буяла кров, а серце гулко колотилося. Гнучке тіло молодиці, що тільки оце тріпотіло в його обіймах, збудило у ньому звірячу похоть до неї, і він завзявся, щоб хоч як, а досягти своєї мети» [5, с.°28]. Ставлення до українських жінок як до сексуальних об'єктів характеризує польську шляхту у творах письменника. «Чи розумно ж помирати за хлопку, коли ми можемо мати їх цілі десятки...» [5, с.°35], – хизується полковник Друцький. Польського гетьмана Стефана Потоцького збуджує розхристана Прися,

вкрадена йому на потіху: «Рука молодиці тремтіла, як і весь її стан, і те тремтіння зразу збудило у поляка п'яну похоть» [5, с.°37]. Згадаймо польського пана Калиновського з оповідання «Славні побратими», який «возив з собою» [5, с.°121] Прісію Мельничиху, немов здобич, скарб, який передавався, мов яка-небудь річ. Викриття такого гендерного насильства не було завданням письменника, але згадка, короткі та влучні описи сприяли відтворенню цього феномена.

Як порівняти з персонажем Прісі Мельничихи, персонаж Прісі Галаган має більш виразні психологічні контури, залишаючись у такій самій романтичній схемі. Попри психологічні вагання на початку оповіді, у Прісі Галаган перемагає бунтарська частина характеру, яку оповідач пов'язує з її козацьким походженням. Вона не піддається насильству коронного гетьмана Потоцького й навіть намагається його задушити: «... в Прісіному серці заклекотіла козака кров, і вона зважилася ліпше вмерти, а не датися в наругу» [5, с.°38]. Молода жінка вирішує порізати власне обличчя, аби не дістатися полковнику Друцькому, який здивований її «шляхетним» вчинком: «Чи гадав же я, що знайду у хлопки таку душу й таку волю!» [5, с.°57]. За допомогою цієї сюжетної колізії письменник наголошує на своєрідному подвійному покаранні українських жінок: низький соціальний статус (донька чи жінка козака, кріпачка) і їхня фізична слабкість проти чоловіків роблять їх потенційними жертвами тогочасного патріархального суспільства.

Після кривди, завданої польськими панами, Прися краще розуміє запал свого чоловіка, який долучився до армії Хмельницького. Коли вона гадала, що в замку Корсунського її ведуть до страти, так подумки прощалася із чоловіком: «Дай же, Боже, тобі, мій любий, за твою ласку, щоб тебе ворожа шабля й куля не брала, щоб сталося те, про що ти все життя мріяв і про що дбав: щоб перемогли козаки ляхів, ворогів наших, і щоб діждав ти волі на Україні...» [5, с.°39]. З великою ймовірністю можна стверджувати, що неосвічена українська жінка середини XVII століття бажала смерті «ляхам», але сумнівно, щоб вона сподівалася на свободу України. Поряд із авторською позицією (у цьому творі – політичні прагнення української державності, яка асоціюється з козацтвом) А. Кашенко робить жіночі персонажі динамічнішими, більш видимими, надаючи тим самим власним політичним ідеям загальнолюдського й національного характеру.

На думку дослідника В. Беляєва, Прися Галаган – «типово романтична ідеальна постать, програма побутової поведінки, що в будь-яких ситуаціях демонструє зразки найвищої моральності, жіночої чистоти» [5, с.°614]. Додамо, що попри романтичний схематизм, Прися є активним типом жіночого персонажа, який не тільки в думках протистоїть загарбникам, але й долучається до виру подій. Звільнена з польського полону, Прися йде

пішки до козацького війська, щоб знайти батька та чоловіка. Вона наздоганяє військо наприкінці Корсунської битви, яка тривала впродовж 25–26 травня 1648 року. Прися знаходить батька з відрубаною головою й пораненого чоловіка. З неабиякою ніжністю змальовує письменник радість жінки від зустрічі з коханим: «Ластівкою підлетіла Прися до козаків» [5, с.°95], щоб вони допомогли їй винести Микиту з поля бою.

Образ Присі в повісті «Під Корсунем» є чи не найдивовижнішим і найбільш структурованим з жіночих персонажів Кащенко, навіть якщо він «скутий» у романтичній схемі через відсутність психологічного розвитку (важко уявити жінку, яка пройшла шлях від сполоханої істоти, яка дорікає чоловікові на початку повісті: «Ти ж воював уже десять років, а чого досягнув? Що здобув для України?» [5, с.°21], до свідомої козачки, яка розуміє, що не може «сидіти спокійно під той час, коли ті, для кого тільки й годиться тепер жити, пішли, щоб пролити за рідний край свою кров» [5, с.°88]). Письменник змушує Присю пройти через низку драматичних подій за кілька днів чи тижнів: викрадення, спроба звалтування, самокалічення, смерть матері, втрата рідної хати, убивство батька й важке поранення чоловіка. Власними руками копала вона могилу для матері. Власними руками «оббанила скривавлену голову й шию свого страдника батька й притулила голову до тіла» [5, с.°97]. Таке трагічне накопичення подій є характерним для малої прози А. Кащенко.

На початку повісті «У запалі боротьби» (1914), яка хронологічно продовжує повість «Під Корсунем», жіночі персонажі доньки польського пана Януша Галини і її годувальниці, української селянки Христини, є також жертвами не лише озброєного протистояння між чоловіками (паном Янушем і козацьким ватажком Вовгурою), але й жертвами чоловічого патріархального суспільства. Молоду селянку Христину відтягнули від власного немовляти для того, щоб вигодувала вона панську сироту, мати якої померла під час пологів. «Як цуценя, відірвали від її лона рідну дитину і, кинувши її до рук стоявшого у нестямі батька, виволокли нещасну матір з хати силою і привели до горниць» [5, с.°127]. Стала вона матір'ю Галині, яка, попри виховання у Львівському монастирі кармеліток, не забула «хлопської» мови, якої її навчила Христина.

До авторського вимислу вдається письменник, змальовуючи неймовірне врятування польської панни Галини від розправи українського отамана Вовгури. Важко уявити, що, захопивши доньку польського шляхтича, який закатавав два десятки українських селян після польських поразок під Жовтими Водами й під Корсунем, а також після втрати власних синів, чоловіки не тільки не звалтували її, а ще

й залишили живою. Романтичне врятування Галини козацьким полковником Іваном Чорнотою стає початком головної сюжетно-композиційної лінії повісті. Мотив урятування є невіддільною частиною багатьох текстів художньої літератури на історичну тему, А. Кащенко використовує його майже в усіх своїх творах.

Персонаж Галини виходить за рамки романтичної схеми дівчини-жертви; йому притаманні психологічні вагання, сумніви, ухвалення неоднозначних рішень. З одного боку, вона благає батька не вбивати українських селян, а з іншого – не спроможна зупинити його, коли він утікає з нею з козацького полону. Здається, що її лояльність до батька, віри, робить неможливим кохання до «ворога»: «впустивши козака у своє серце, вона вчинила не тільки великий гріх, а ще й зраду батьківщині» [5, с.°151]. Автор виправдовує цю зраду, адже козаки, у художньому просторі його історичної прози, на відміну від польських чоловіків-загарбників, є носіями позитивних ідеологічних ідей.

Така характеристика жіночої натури, як вагання, розривання між двома полюсами змальована зрозумілою, неминучою, виправданою слабкістю, яка робить слабкими й чоловіків і призводить до нових трагічних подій. Так, коханий Сані втрачає життя («Запорозька слава»), батько Галини втікає з козацького полону, попереджає польську армію про наміри козаків («Під Корсунем»). Цікавим є той факт, що жіночим персонажам бракує підтримки для того, щоб дотримуватися моральних орієнтирів. Вони «слабшають», коли залишаються наодинці. На чужині в Сані немає «неньки, щоб приголубила свою рідну дитину, немає милого, щоб пригорнув свою кохану і пригрів коло свого серця...», і немає біля неї ні одної прихильної до неї людини, окрім Джумалі [...]» [4, с.°83], в обіймах якого вона й опиняється. Чим далі Галя від Івана, тим більше піддається вона впливу утопічної ідеї про мирне приєднання українського народу до Речі Посполитої. Насильство українських козаків проти польського населення в Збаражі, усвідомлення існування двох різних світів і неможливості їх співіснування, вірність родині – ці вагання дівчини є однією із частин її історії з козаком Іваном Чорнотою. Галина та Іван кохають одне одного, але не наважуються зробити вирішальний крок: «Дівчині здавалося, що коли б козацький полковник справді палко кохав її, то він не зрікся б її так спокійно, взяв би до себе бранкою. Вона не мала сили зректися батька своєю волею, але у таємних куточках її серця жеврілося бажання, щоб Чорнота взяв її мимо її волі і тим заспокоїв її сумління» [5, с.°249]. У патріархальному польському католицькому суспільстві XVII століття бачимо, що жінка не мала жодного рефлексу незалежності й залежала тільки від волі та бажання чоловіків. Лише екстремальна ситуація (поранення коханого) і поради годувальниці змушують дівчину вдатися до дії.

Не оминемо й важливості образів батьків загалом, зокрема матерів, в історичній прозі А. Кащенко. На початку творів одна або дві батьківські постаті супроводжують жіночі персонажі. В оповіданні «Запорозька слава» матір Сані захищає свою доньку від набігу татар: «зубами, мов вовчиця, вкусила невірною за руку [...]» [4, с.°8]. У повісті «Під Корсунем» Прися росте в оточенні батька та матері. У повісті «У запалі боротьби» роль матері-порадниці відіграє персонаж Христини, який є вирішальним у сюжетно-композиційній структурі твору, адже жінка попереджає Галину про поранення коханого й переконує у чистоті його почуттів. Символічно моральна доброчесність Галини пов'язана з переходом її до українського стану, знову ж таки, завдяки Христині. Коли Христина дала дівчині вбрання української селянки для того, щоб вийти непоміченою із замку, «Галина почала цілувати ту одягу, що їй подала мамка. – Серед людей у такій одязі я зростала, нехай же вона буде рідною мені одягою довіку!» [5, с.°251]. Персонаж Христини виявляється вирішальним в усвідомленні Галиною сенсу власного існування. Сирота по матері, вона не мала моральної підтримки в протистоянні з батьком, носієм негативних характеристик польської шляхти. Христина ж є представницею українського народу, який її виховав. «Спасибі тобі, мамо, що ти визволила мене з неволі» [5, с.°252] – перехід від статусу годувальниці (матері не за родом) до статусу справжньої матері відбувається через переосмислення національної належності, що було важливим у письменницькому світогляді А. Кащенко.

З другорядного персонажа на початку повісті Христина стає ключовим у її кульмінаційній частині. Позбавлена власної дитини, вона все життя присвятила іншій, виховала її як власну. Кожного разу, коли її дитині загрожувала небезпека, вона її захищала, робила все для того, щоб вона була жива й щаслива, забуваючи про власне існування. Отже, персонаж Христини є прикладом класичного персонажа матері-берегині.

Такою ж моральною підтримкою стає для головного жіночого персонажа в повісті «Борці за правду» (1913) персонаж служниці Астари. У цьому творі персонаж Марини Михнюківни, нареченої полковника Івана Богуна, є багатогранним: вона і бранка, і свідомо патріотка, коли звинувачує хана Іслам-Гірея: «Ви, татари, одвіку тільки пили нашу кров, жили працею наших невольників і втішалися нами, дочками України. [...] Як же я можу покохати тебе, ворога моєї рідної землі?» [5, с.°286]. Марина благає хана погодитися на допомогу українським козакам і погоджується бути його дружиною. Тримавши власну обіцянку, вона не зраджує чоловіка, навіть коли зустрічається

з Богуном, і використовує особисту позицію порадниці Іслам-Гірея для допомоги козацькому війську. В. Беляк пише про «мораль категоричного імперативу» [5, с.°629] Марини. Її дії спрямовані на допомогу визволення України. Коли Іслам-Гірея зраджує власну обіцянку, Марина отрує його.

Пізно стає вона дружиною полковника і його порадицею – вона висловлює авторський аналіз історії, до якого персонаж Івана Богуна, завзятого козака-воїна, ще не здатний, адже перебуває у вирі подій. Історично Марина – сучасниця А. Кащенко, адже аналізує історичний контекст із погляду історіософської концепції автора початку ХХ століття. Наприкінці повісті письменник створює опозицію між чоловічим і жіночим дискурсами. Чоловічий персонаж утілює образ козака – вільного, але вірного новому гетьману Павлу Тетері. Жіночий персонаж Марини відмовляє його: «Воля козацтва – ти говориш? Розпитай козаків, що прибули з Чигирини... Вони скажуть тобі, чия то була воля... Воля тієї горілки, що Тетеря викочував козакам десятками кувачів, та тих грошей, що він роздавав» [5, с.°379]. Смерть Марини асоціюється з кінцем існування козацької держави. Лист від гетьмана про приєднання України до Польщі вбиває хвору жінку. У повісті «У запалі боротьби» персонаж Галини також набуває месіаністичних рис, коли письменник її устами проголошує власні роздуми про майбутнє України. Але художній вимисел підпорядковується історичній реальності, у якій автор змушений убити цих двох жіночих персонажів.

Третім тематичним циклом історичної прози А. Кащенко є твори про період руйнування останньої Запорозької Січі, опубліковані 1914 року: «З Дніпра на Дунай» і «Зруйноване гніздо». Перша повість – яскравий приклад чоловічої прози, у якій усі персонажі – чоловічої статі. Автор описав романтичний світ козацтва, у якому традиційні цінності передаються не матір'ю, а старшими чоловіками (дідом Очеретом). Для створення такого переконливого чоловічого світу батьки козака Петра Рогози помирають, і він доручає виховання своїх молодших братів новій матері – Запорозькій Січі. Коли чутки про неминуче руйнування Січі доходять до братів, один із них, Демко, відмовляється йти на Дунай, «бо знайшов собі до пари дівчину й хоче одружитися» [5, с.°400].

У повісті «Зруйноване гніздо» Демко Рогоза одружується з донькою козака-зимовника Дмитра Балана Галею. Попри те, що портретний опис козачки є частиною романтичної схеми, на відміну від описів у попередніх творах письменника, він більш детальний і персоналізований: «Кругленьке та рум'яне її обличчя, з блакитними, як ранкове небо, очима, чорними вузькими бровами та червоними, як коралі, губоньками, що мимохіть все склалися в усмішку, дихало весною й радістю життя; ясний же погляд глибоких її очей, здавалося, виявляв щирю, як сама правда, душу дівчини й натякав на щастя її кохання» [5, с.°455].

Через привласнення російським поміщиком рідної землі Галя переймається за життя чоловіка, який, і вона це добре знає, не підкориться панській волі. Коли Демко дає відсіч прикажчику, персонаж Галі реагує так само, як і персонаж Прісі Галаган («Під Корсунем»): «Галю обхопив страх, що вчинок Демка не минеться йому дурно, і вона жакливо скрикнула: – Господи милосердний, що ж тепер буде?» [5, с. 484]. Попри свій страх, вона заступається за чоловіка й батька. Але коли Демко шкодує про неможливість втекти на Дунай із братом Галини, бо «крила приборкани» [5, с. 488], ображається на чоловіка: «Ти шкодуєш, Демку, що побрався зо мною? Це я [...] приборкала тобі крила?» [5, с. 488]. І навіть якщо чоловік заспокоює дружину, цей епізод свідчить про нестабільність жіночої позиції в суспільстві, крихкість і вразливість її психологічного стану.

Попри соціальну неповноту, саме цей жіночий персонаж стає центральним у повісті, коли Галя вирішує, як врятувати життя чоловіку, який відмовляється йти на панщину: «Благаю тебе, Демку, коли вже тобі несила перетерпіти, то нащо ж тобі себе погубити... Івась досі десь у плавні живе [...]. Утечи до нього! Урятуєшся від цього життя, а там удвох, може, надумає, як і мене зрятувати» [5, с. 492]. Самопожертва жінки за традиційною патріархальною схемою не викликає ні в чоловіка, ні в оповідача жодного відчуття протесту чи альтернативного рішення. Пропозиція залишити домівку й піти разом за Дунай навіть не озвучується. Галині не залишається нічого іншого, ніж скоритися, адже чоловік не погодився б на це: «Покинута чоловіком Галя стала кріпачкою. Вона в усьому корилася й робила все, що б їй не наказували» [5, с. 493]. Робила це вона для того, щоб врятувати маленького сина. Можна зазначити, що в цьому епізоді свобода, яка асоціюється з козацтвом, ризиком і чоловічим світом, протистоїть поневоленню, яке асоціюється з кріпацтвом і жіночим світом. В обох – щасливе мирне життя неможливе, а смерть можлива кожної миті. Про це каже Галя: «Наша доля жіноча: ми звикли з дитячих літ коритися всім, козаки ж не звикли коритися неправді» [5, с. 531].

А. Кашенко проблематизує відсутність вибору в жінок: Галя не може навіть вкоротити собі віку, адже не може залишити маленького сина. Ця відсутність вибору змушує жінку його шукати. Вона категорично відмовляється одружитися з новим панським прикажчиком і вирішує втопитися разом із маленькою дитиною. Письменник змальовує її межовий стан, надаючи останнім сторінкам повісті містичної атмосфери.

Так звертається Галя до сина: «Не бійся серце, що вода холодна, я пригорну тебе до лона й зогрію тебе й у хвилях. А там, під водою, кажуть, єсть чарівне царство, [...], дерева самоцвітами блищать, а по деревах золоті яблучка ростуть, – буде тобі чим бавитись» [5, с. 534]. Як і в повісті «Під Корсунем», письменник створює складні, трагічні обставини, що надає жіночому персонажеві певного, навіть якщо не завжди вірогідного, історичного рельєфу.

Як і у творах інших письменників на історичну тематику, у творах А. Кашенка присутні «прояви колективної пам'яті, й конструкти індивідуальної фантазії, що надихаються комунікативною пам'яттю попередніх поколінь», які характерні творам історичної прози [12, с. 92]. Попри різні історичні контексти, жіночі персонажі історичної прози є носіями таких традиційних рис характеру, як-от милосердя, християнське прощення образ. Так, Прісія Галаган і надає допомогу пораненому поляку Блясю, який був автором її викрадення, і прощає йому («Під Корсунем»): «Вся лютість її на поляків, гнобителів рідного краю, і на свого насильника зокрема, відлинули кудись далеко, і болючий жаль до молодого життя, що на її очах боролось зі смертю, охопив серце жінки» [5, с. 92]. У повісті «Зруйноване гніздо» Галя Рогоза надає допомогу кріпачкам із Калузької губернії нового поміщика, який панував тепер на її землі: «не тільки не сварилася з жінками, а навіть віддавала їм з своєї скрині сповивачі, рушники, хустки й всяке шмаття» [5, с. 482].

Жіночі персонажі є невіддільною частиною історичної прози письменника, навіть якщо ця проза прославляє чоловічий світ. З історії, домінованої чоловіками, жіночі персонажі виділяють це домінування в прозі письменника, який не має можливості надати їм більшої ролі, адже його ідеал козацтва – суто чоловічий. Попри цю «маргінальність», жінки є невралгічними центрами розвитку подій, їх генераторами й драйверами, підґрунтям сюжетно-композиційних ліній.

Висновки. Дослідження еволюції жіночих персонажів в історичній прозі А. Кашенка дає змогу стверджувати, що вони побудовані за однією моделлю, яка, натхненна романтичною традицією історичної прози другої половини XIX століття, ускладнюється, набуває більш психологічного рельєфу. Вони є ідеологічними атрибутами авторської позиції й беруть участь у створенні образу української жінки як носії позитивних моральних рис матері-берегині, дружини-захисниці тощо. Жіночі образи не виходять за межі жанру історичного оповідання та історичної повісті, обґрунтовуючи там самим їх жанрову специфіку. Вважаємо перспективним дослідження співіснування та взаємодії чоловічого і жіночого просторів в інших творах історичної прози першої половини XIX століття.

Список використаної літератури

1. Башкирова О. Художня репрезентація жіночості в сучасній українській романістиці. *Слово і Час*. 2020. № 6 (714). С. 72–86. URL: <https://doi.org/10.33608/0236-1477.2020.06.72-86> (дата звернення: 20.06.2025).
2. Беляєв В. «... Україна стоїть повсякчас перед очима» (Історична проза Адріана Кашченка). *Кашченко А. Зруйноване гніздо. Історичні повісті та оповідання*. Київ: Дніпро, 1991. С. 597–644.
3. Іванчукова Є. Повість А. Кашченка «Зруйноване гніздо»: новаторський дискурс пригодницької домінанти. *Філологічні семінари*. Київ, 2013. Вип. 16. С. 320–330.
4. Кашченко А. Запорозька слава. Оповідання. Нью-Йорк: Січовий базар, 1919. 88 с.
5. Кашченко А. Зруйноване гніздо. Історичні повісті та оповідання. Київ: Дніпро, 1991. 656 с.
6. Кашченко А. На руїнах Січі. Катеринослав: Просвещение, 1907. 20 с.
7. Кашченко А. Неволя бусурманська в українській народній поезії. Катеринослав: Друк. І. Вісьман та І. Мордхилевич, 1917. 64 с.
8. Кашченко М. Працелюб (спогади про рідного брата). *Оповідання про славне військо запорозьке низове*. Дніпропетровськ: Січ, 1991. С. 5–14.
9. Кирилчук О. Жінка в українській історичній белетристиці 1880–1890-х років. *Pomiędzy. Polonistyczno-Ukrainoznawcze Studia*, 2015. С. 195–205. URL: <https://czasopisma.marszalek.com.pl/journals/12/98/1288> (дата звернення 20.05.2025).
10. Корицька Г. Творчість А. Кашченка: проблематика і поетика: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01 – українська література. Дніпропетровськ, 2006. 26 с.
11. Кулакевич Л. Художні особливості повісті про український фронт: «Зруйноване гніздо» А. Кашченка. *Наукові праці. Філологія. Літературознавство*, 2019. С. 61–65.
12. Набитович І. Пам'ять, історична проза та формування національної ідентичності. *Слово і Час*. 2022. № 4 (724). С. 45–57. URL: <https://doi.org/10.33608/0236-1477.2022.04.45-57> (дата звернення 19.06.2025).
13. Символ єднання та волі українського люду. Адріан Фефанович Кашченко (1858–1921). До 150-річчя від дня народження: Бібліографічне видання. Дніпропетровськ: ДОУНБ, 2009. 36 с.
14. Юноша В. (Єфремов П.) Белетрист-романтик. З приводу 60 літ народження і 35 літ літературної праці Адріана Кашченка. *Книгар*. 1918. № 16. С. 942–948. URL: <https://libraria.ua/issues/1214/98176/> (дата звернення 19.05.2025).
15. Шудря М. Співець козацького ордену. *Кашченко А. Оповідання про славне військо запорозьке низове*. Дніпропетровськ: Січ, 1991. С. 482–490.
16. Шульга О. Типи жіночих образів у романі «Фортеця на Борисфені» В. Чемериса. *Закарпатські філологічні студії*. Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 2. Вип. 23. С. 242–249. URL: http://zfs-journal.uzhnu.uz.ua/archive/23/part_2/47.pdf (дата звернення 19.05.2025).

Надійшла до редакції 03 серпня 2025 р.

Переглянута 25 вересня 2025 р.

Прийнята до друку 12 жовтня 2025 р.

Опублікована 30 грудня 2025 р.

References

1. Bashkirova, O. (2020). Artistic representation of femininity in contemporary Ukrainian fiction. In *Word and Time*. 2020. №. 6 (714). (pp. 72–86). Retrieved from <https://doi.org/10.33608/0236-1477.2020.06.72-86> [in Ukrainian].
2. Belyaev, V. (1991). Ukraine is always before our eyes (Historical prose by Adrian Kaschenko). In: *Kaschenko A. The Destroyed Nest. Historical novels and short stories*. Kyiv. Dnipro. (pp. 599–644). [in Ukrainian].
3. Ivanchukova, Ye. (2013). A. Kaschenko's story "The Destroyed Nest": an innovative discourse of adventure dominance. In *Philological seminars*. Kyiv. Issue 16. (pp. 320–330.)
4. Kashchenko, A. (1919). *Zaporizhzhia Glory. Short Stories*. New York, Sich Bazaar. [in Ukrainian].
5. Kashchenko, A. (1991). *The Destroyed Nest. Historical Novels and Short Stories*. Kyiv. Dnipro. [in Ukrainian].
6. Kashchenko, A. (1907). *On the Ruins of Sich*. Katerynoslav. Prosveshchenie. [in Ukrainian].
7. Kashchenko, A. (1917). *Muslim Slavery in Ukrainian Folk Poetry*. Katerynoslav: Printed by I. Vismann and I. Mordkhilevich. [in Ukrainian].
8. Kashchenko, M. (1991). *Hard Worker (Memories of My Brother)*. In: *Kashchenko A. Stories about the Glorious Zaporizhzhia Army*. Dnipropetrovsk. Sich. (pp. 7–14.) [in Ukrainian].
9. Kurylchuk, O. (2015). Women in Ukrainian Historical Fiction of the 1880s–1890s. In *Pomiędzy. Polish and Ukrainian Studies*. (pp. 195–205.) Retrieved from URL: <https://czasopisma.marszalek.com.pl/en/10-15804/pomi/1683-pomi201513> [in Ukrainian].
10. Korytska, H. (2006). The works of A. Kaschenko: issues and poetics. (Extended abstract of a candidate's thesis). Dnipropetrovsk. [in Ukrainian].
11. Kulakevych, L. (2019). Artistic features of the story about the Ukrainian frontier: A. Kaschenko's "The Destroyed Nest." In *Scientific Works. Philology. Literary Studies*. (pp. 61–65.) [in Ukrainian].
12. Nabytoch, I. (2022). Memory, historical prose, and the formation of national identity. In *Word and Time*. №. 4 (724). (pp. 45–57). Retrieved from URL: <https://doi.org/10.33608/0236-1477.2022.04.45-57> [in Ukrainian].
13. (2009). *Symbol of Unity and Freedom of the Ukrainian People. Adrian Feofanovich Kashchenko (1858–1921). On the 150th Anniversary of His Birth: Bibliographic Publication*. Dnipropetrovsk, DOUNB. [in Ukrainian].

14. Yunosh V. (Yefremov, P.) (1918). Romantic fiction writer. On the occasion of the 60th anniversary of the birth and 35 years of literary work of Adrian Kashchenko. In Bookstore. №. 16. (pp. 942–948.) Retrieved from URL: <https://libraria.ua/issues/1214/98176/> [in Ukrainian].
15. Shudria, M. (1991). Singer of the Cossack Order. In Kashchenko, A. Stories about the glorious Zaporizhzhia Cossack Army. Dnipropetrovsk. (pp. 482–490.)
16. Shulga, O. (2022). Types of female characters in V. Chemerys' novel "The Fortress on the Borysthenes." In Transcarpathian Philological Studies. Uzhhorod. Publishing House "Helvetica." Vol. 2. Issue 23. (pp. 242–249.) Retrieved from URL: http://zfs-journal.uzhnu.uz.ua/archive/23/part_2/47.pdf [in Ukrainian].

Submitted August 03, 2025.

Revised September 25, 2025.

Accepted October 12, 2025.

Published December 30, 2025.

Ganna Pletnyova, Postgraduate student at the Department of History of Foreign Literature and Classical Philology, V. N. Karazin Kharkiv National University (Svobody Square, 4, Kharkiv, 61022, Ukraine); e-mail: ganna.pletnyova@student.karazin.ua; <http://orcid.org/0009-0003-5790-3227>

The evolution of female characters in the historical prose of A. Kaschenko

The article traces the development of female characters in the historical prose of the Ukrainian writer A. Kaschenko (1858–1921). The studied – the historical stories "Zaporizhska Slava" (1906), "Slavni Pobratymy" (1913), the historical novels "Pid Korsunem" (1913), "Borci za Pravdu" (1913), "U Zapali Boroty" (1914), "From the Dniepr to the Danube" (1914), "The Destroyed Nest" (1914) – reflect the situation of Ukrainian women during military aggressions by the Ottoman Empire, the Polish-Lithuanian Commonwealth, and the Russian Empire.

The history of the creation of the analyzed works, the genre features of these historical stories and novels, and the plot and compositional elements of the works were analyzed in order to determine the place of female characters in specific historical circumstances and their role in the development of events. The fundamental stylistic devices used by the writer in creating these characters (portraits, dialogues, monologues, etc.) are recorded.

A comparative analysis of the central female characters in the studied works is proposed, which makes it possible to draw conclusions about the use of a single model for their creation, inspired by the romantic prose of the second half of the 19th century, as well as the influence of traditional constructions of female images in the collective memory of the Ukrainian people – the mother-guardian, captive girl, woman-fighter, etc. The ideological significance of some female characters is also emphasized, as they became not only the bearers of the author's historiophilosophical position, but also the embodiment of the hopes of the Ukrainian society in the 1910s and 1920s.

An attempt is made to examine the peculiarities of the emergence and development of the male space, which is identified in A. Kaschenko's historical prose with the Ukrainian Cossacks, and the coexistence of this space with the female space, which is a typical subject of contemporary literary studies.

Keywords: historical prose, female characters, Ukrainian Cossacks, male and female spaces.

Як цитувати: Плетньова, Г. (2025). Еволюція жіночих персонажів в історичній прозі А. Кащенко. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філологія»,* (97), 139-146. <https://doi.org/10.26565/2227-1864-2025-97-21>

In cites: Pletnyova, G. (2025). The evolution of female characters in the historical prose of A. Kaschenko. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series Philology,* (97), 139-146. <https://doi.org/10.26565/2227-1864-2025-97-21> [in Ukrainian]